

A könyvtárak manapság egyre több elektronikus forrást licencelnek az oktatók és hallgatók számára. Az elmúlt évtizedben megnégyszereződött az erre fordított összeg a tudományos könyvtárakban. A méltányos használat problémája megoldódhat, ha a könyvtárak a licencszerződésekbe belefoglalják az elektronikus kurzusgyűjteményekben való felhasználást is. Az *ARTstor* és a *JSTOR* projekt jó példák arra, hogy az együttműködés milyen lehetőséget kínál a könyvtáraknak csekély ráfordítással digitális gyűjteményeket felépíteni. A közsférában megjelent anyagok könnyebb hozzáférhetőségét célozzák más vállalkozások, például a *Gutenberg* projekt. Legutóbb a Creative Commons indított útjára két projektet: az egyik a *Licensing* projekt, amely az alkotóknak teszi lehetővé, hogy feltételeket kössenek ki a méltányos használatra, a másik a *Founders' Copyright*, amely 14 évre korlátozná a szerzői jogvédelmet, ahogyan az alapító atyák is tették annak idején.

A könyvtárak jó okkal tartózkodjanak a szerzői jogok megsértésétől. A vétkes szervezetet a bíróság arra bünteti, hogy elkobozza a jogsértéshez használt felszerelést, megfizetheti a jogtulajdo-

nos kárát, 30 000 dollár büntetést szabhat ki, és megtérítheti a jogi eljárás költségeit. Mégis, ha könyvtár betartja a méltányos használat szabályait és szellemét, ésszerű intézkedéseket tesz a szerzői jogtulajdonosok érdekeinek védelmére, mint nonprofit intézmény aligha fogja megsérteni a szerzői jogi törvényt. Több könyvtár úgy gondolja, ha házi irányelveket dolgoz ki a szerzői jog alkalmazására, ezzel legalább jóhiszeműségét bizonyítja.

Megnyugtatóan szolgálhat az is, hogy mielőtt a szerzői jogtulajdonosok jogi lépéseket tennének, írásbeli felszólítást küldenek az intézménynek, hogy hagyjon fel jogsértő gyakorlatával. Egyébként is: az 1985 óta a szellemi tulajdonnal – szabadalmak, védjegyek, szerzői jog – kapcsolatosan lefolytatott pereknek csak 0,05%-ában (58 per) volt alperesként érintett állami intézmény.

/DRISCOLL, Lori: *Electronic reserve: a manual and guide for library staff members.* = *Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery, & Information Supply*, 14. köt. 1. sz. 2003. p. 35–52./

(Papp István)

Az elektronikus könyvek lehetséges szerepe a dokumentumszolgáltatásban

Az elektronikus kommunikáció megváltoztatta a folyóiratcikkek távoli elérhetőségét és szolgáltatását. Nincs elvi akadály annak, hogy egy cikk gyorsan eljusson a világ bármely pontjáról egy másik pontjára. Mi a helyzet a könyvekkel, amikor manapság a legtöbbjük nyomtatott változatát elektronikusan állítják elő? Az elektronikus könyvek közös vonása, hogy teljes szövegüket elektronikusan rögzítik. Különböző fajták vannak azonban attól függően, hogy a szöveget:

- online lehet elérni és olvasni,
- le lehet tölteni az olvasó saját számítógépére,
- ki lehet adni lemezen vagy kártyán – gépspecifikusan vagy bárhol olvasható módon,
- távoli forrásból helyileg lehet kinyomtatni.

Online elérés és olvasás

A legtöbb ide tartozó szöveg a szerzői jogi megkötések alól már kikerült, klasszikus mű elektronikusan „reprint”-jének tekinthető. Legjobb példája a *Gutenberg* projekt. Az online hozzáférés térítésmentes, de a letöltés és a nyomtatás nem megenge-

dett. Az e-könyvek e fajtája jól alkalmazható a klasszikus művek mellett a referenzművek, mint pl. az *Encyclopaedia Britannica* esetében is.

Letöltés az olvasó számítógépére

Ez a fajta e-könyv ritka, mivel a kiadók tartanak a letöltött szöveg további felhasználásától. Alkalmazható a klasszikus irodalom mellett a tankönyveknél, amelyeket az egyetemeken általában nem tudnak elegendő példányszámban beszerezni. További alkalmazási területek a szürke irodalom, amely többnyire szabadon férhető hozzá, tölthető le és nyomtatható, valamint a kormányzati dokumentumok, kutatóintézetek és egyéb szervezetek jelentései.

Publikálás lemezen vagy kártyán

A legtöbb lemezen (ritkábban kártyán) kiadott könyvet csak egy bizonyos, a szolgáltató által előállított gépen lehet olvasni. Néhány kiadó megengedi (esetenként bátorítja is) a lemezek letöltését a

felhasználó gépére. Ebbe a kategóriába is nagyrészt a klasszikusokat és a szövegyűjteményeket lehet sorolni. A használatot nehezíti, hogy speciális olvasókészüléket kell beszerezni, amely nagy valószínűséggel néhány év alatt használhatatlanná válik. A lemezek előállítására nagyon olcsó, de ez nem jelenti azt, hogy az áruk is csekély.

Helyi nyomtatás távoli forrásból

Néhány esetben szükséges lehet egy távoli számítógépen tárolt könyv kinyomtatása. Az eljárás meglehetősen költséges, mivel az ehhez használatos berendezések ára csak nagy példányszám esetén térül meg. Akkor célszerű ezt a megoldást választani, ha olyan könyvre van szükség, amelyet ritkán keresnek, és nyomtatott változata már nem kapható. Másik példa a kereskedelmi forgalomba nem kerülő tudományos monográfiák beszerzése. A kiadók ki tudják használni a lehetőséget piackutatási és marketingcélokra, ha egy könyv megjelentetését kockázatosnak tartják.

Lehetséges megoldások a dokumentumszolgáltatásban

A lemezekon kívül elvben a fenti lehetőségek mindegyike használható a távoli dokumentumszolgáltatásban. A kérdés csak az, hogy valóban fogják-e használni. A szürke irodalom esetében az online szolgáltatás már régóta helyettesíti a kölcsönzést, illetve a mikrofilmlepet. Úgy látszik, hogy az újabb dokumentumoknál az olvasáshoz vagy letöltéshez szükséges online elérés ki fogja szorí-

tani a korábbi módszereket, amelyeket csak a régebbi dokumentumokhoz kell igénybe venni. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a szürke irodalom nem tartják sokáig weblapokon, így nyitott kérdés marad az archiválás.

A referenzművek és a tankönyvek távoli használatára jelenleg nincs igény, hacsak valamely könyvtár helyi szolgáltatását nem akarja ily módon helyettesíteni.

Az igény szerinti nyomtatás nagyon hasznos lehet, nemcsak a nyomtatásban már nem kapható könyvek esetében, hanem azok esetében is, amelyek egyáltalán nem jelentek meg nyomtatásban, de létük ismert a tudományos életben.

Következtetés

Az elektronikus könyvek egyelőre nem befolyásolják lényegesen a távoli dokumentumszolgáltatást. Nincs akkora jelentőségük, mint a folyóiratcikkek elérhetővé válásának. Legjobban a szürke irodalom használatát segítik, ami a kérések jelentős részét teszi ki. Könyvek esetében a távoli jövőre annyi jósolható, hogy mivel jelentős gazdasági érdekek fűződnek a kiadáshoz, változások csak a gazdasági helyzet javulásakor várhatók.

/LINE, Maurice B.: The potential role of e-books in remote document supply. = Interlending & Document Supply, 31. köt. 3. sz. 2003. p. 184–186./

(Viszocsekné Péteri Éva)

Könyvtárak a lengyelek informatizálási stratégiájának, az e-Polska c. tervezetnek három változatában

A lengyelek *e-Polska* cím alatt futtatják, és esetenként korrigálják a társadalom informatizálási stratégiáját, az információs társadalomba történő átmenetet. E stratégiai dokumentumnak eddig három változata jelent meg, mindegyik más és más főhatóság – minisztérium – égisze alatt.

Az első a 2001 és 2006 közötti célokat és tennivalókat szabja meg, a *Gazdasági Minisztérium* gondozásában. A következő a 2002 és 2006 közötti időszakra illetékes, és az *Infrastrukturális Minisztérium* munkája. Végül a harmadik, a hatályosság öt évre szóló meghatározásával, 2003-ban látott

napvilágot a *Tudományos és Informatizálási Minisztérium* produktumaként. Mindhárom változatban viszonylag méltányosan szerepelnek a könyvtárak, illetve az, hogy milyen fejlesztések-változások elébe néznek. A szóban forgó változatok sajátossága, hogy mindegyik más oldalról közelít a tennivalók felé, miközben – persze – az egymással megegyező felületek sem hiányoznak belőlük.

Az *első változat* öt stratégiai célt tűz ki, közülük háromban található könyvtári vonatkozások. Nevezetesen: